

УДК 342.3

Михайло Михайлов,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ,

помічник судді

Апеляційного суду Полтавської області

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПОВИХ ТА НЕТИПОВИХ ФОРМ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена класифікації форм безпосередньої демократії за критерієм їх значущості для сучасних суспільств і поширеності у світі. Обґрунтовуються виправданість та актуальність поділу форм безпосередньої демократії на типові (основні) й нетипові (допоміжні), а також важливість останніх для існування демократичного суспільства.

Ключові слова: безпосередня демократія, форми безпосередньої демократії, нетипові (допоміжні) форми, типові (основні) форми, народний суверенітет.

Постановка проблеми. Конституціями демократичних країн, у тому числі й України, визнається та закріплюється право народу на безпосереднє здійснення влади. Виходячи з положень ст. 69 Основного Закону України, громадянам гарантується можливість реалізації цього права через різноманітні форми безпосередньої демократії. При цьому законодавством не визначається їх вичерпний перелік, тому перед науковцями та юристами-практиками відкривається широке поле роботи, спрямованої на визначення кола форм прямого народовладдя, аналіз їх здатності задовольняти інтереси суспільства й держави, а також проведення їх класифікації та систематизації.

Аналіз значного масиву наукової літератури щодо теорії безпосередньої демократії дає можливість говорити про те, що класичним під час дослідження різноманіття форм прямого народовладдя є загально визнана й визначена законодавством формула «вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії».

Уважаємо, що логіка такого розподілу невірною залишилася поза увагою науковців, а роль, значення й сутність інших форм безпосередньої демократії як таких, що виділені в окрему підсистему, поза ґрунтовним і системним аналізом.

Дослідженню сутності безпосередньої демократії загалом і різноманітних її форм зокрема присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних науковців, насамперед В.Ф. Погорілка, О.О. Галус, Ю.Р. Мірошниченко, Р.П. Князевича, С.М. Дерев'янка, І.М. Панкевич, В.В. Комарової, Р.А. Дала та інших.

Як правило, основним предметом наукових досліджень є такі форми безпосередньої демократії, як вибори й референдум, з огляду на їх значну поширеність і значущість для реалізації народом свого права на владу та подальшого формування системи представницької демократії.

Проте, на наше переконання, в контексті значного наукового доробку вкрай актуальним залишається аналіз форм прямого на-

родовладдя, які нині, відіграючи допоміжну роль стосовно вже ustalених, типових форм безпосередньої демократії, не знайшли значного поширення або перебувають на етапі свого становлення та завоювання популярності у світі. Підтвердженням вищезазначеного можна вважати події останніх років як в Україні, так і в інших молодих демократіях Східної Європи, що полягали в об'єктивізації волі народу в нетипових формах, таких як мирні збори, демонстрації та протестні рухи. Це можна розглядати беззаперечним свідченням неспроможності визначених і гарантованих конституціями форм безпосередньої демократії бути єдиним дієвим засобом здійснення народом належної йому влади й задовольняти всі його потреби в процесі управління суспільними та державними справами.

Метою статті є встановлення змісту поняття «форма безпосередньої демократії»; обґрунтування необхідності класифікації та власне системна класифікація її форм за критерієм їх значущості для сучасних суспільств і поширеності у світі – вибори та референдуми як основні форми й інші форми прямого народовладдя, що, враховуючи особливості різних правових систем, не є типовими та виконують більшою мірою допоміжну роль у реалізації народом свого права на владу.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про сутність форм безпосередньої демократії, їх систематизацію та класифікацію, необхідно в найбільш загальних формах з'ясувати, які саме вияви влади народу можна зараховувати до форм прямого народовладдя, а також установити максимально чіткі критерії, які б давали змогу охарактеризувати їх із погляду типовості й значення результатів волевиявлення громадян.

Аналізуючи форми безпосередньої демократії та визначаючи їх зміст, науковці звертають увагу саме на перелік таких форм (вичерпний чи відкритий). Так, О.О. Галус указує на існування в науці конституційного права широкого та вузького підходів до визначення форм

безпосередньої демократії, посилаючись при цьому на роботи відомих конституціоналістів у частині переліку конкретних форм (вибори, референдум, народні обговорення тощо) [1, с. 52].

На нашу думку, сутність і зміст поняття «форма безпосередньої демократії» підлягає первинному встановленню порівняно з конкретними виявами здійснення народом безпосереднього волевиявлення, спрямованого на реалізацію належної йому влади. Це пояснюється тим, що саме доктринальні положення теорії безпосередньої демократії мають забезпечити можливість виокремлення серед необмежених форм вияву народної волі тих, що за своєю сутністю й владним характером відповідають змісту прямого народовладдя.

Фундаментальним вважаємо запропоноване В.В. Комаровою визначення форми безпосередньої демократії, під якими вона розуміє способи й засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною, які виключають передачу владних повноважень будь-яким органам чи особам. При цьому формами безпосередньої демократії є ті її вияви, що «інституційують» безпосереднє волевиявлення народу як володаря всієї повноти влади [2, с. 26]. Таке визначення є універсальним для широкого кола форм прямого народовладдя, проте не виправдано наділяє частину народу владними повноваженнями, що суперечить принципу неподільності народного суверенітету.

В.Ф. Погорілко зазначає, що пряме народовладдя, як і будь-яка влада, здійснюється в певних формах, які становлять, як правило, способи волевиявлення народу з метою здійснення суспільних функцій, що мають правові наслідки [3, с. 29].

Заслугує на увагу визначення, сформульоване О.О. Галус, яка розглядає форми безпосередньої демократії як способи безпосереднього волевиявлення народу (або його частини), які мають імперативний і легітимний характер, з метою вирішення питань, що становлять суспільний інтерес [1, с. 55].

Форми безпосередньої демократії визначають також і як способи виявлення волі народу щодо питань державного життя, від яких залежить юридична сила та політичні наслідки результатів народного волевиявлення [4, с. 103].

Л.М. Шипілов розглядає форми безпосереднього народовладдя як пряме владне волевиявлення народу, яке тягне за собою юридичні наслідки із суспільно значущих питань [5, с. 100].

Убачаємо, що розбіжності в запропонованих науковцями підходів до розуміння сутності поняття форм безпосередньої демократії все ж таки не мають концептуального значення, а тому, на нашу думку, можна стверджувати, що в науковій літературі в найбільш загальному розумінні сформувався більш-менш уніфікований підхід до розуміння форм безпосередньої демократії, а саме як особливого способу (сукупності способів) здійснення народом безпосереднього волевиявлення, спрямованого на реалізацію влади, носієм якої він є за визначенням. При цьому, виходячи із сутності

прямого народовладдя, його функцій і принципів, такі способи мають забезпечувати пряме, безпосереднє виявлення волі народу, а також незворотні правові наслідки її вияву. Окрім того, реалізація будь-яких форм безпосередньої демократії спрямована на вирішення значущих для суспільства та/або держави питань, зміст і характер яких корелює з конкретними формами прямого народовладдя.

Наукова література, присвячена дослідженню безпосередньої демократії, беззаперечно перевагу середі окремих форм надає виборам і референдуму, визначаючи їх як пріоритетні [5, с. 102], найбільш суттєві [6, с. 22], головні [7, с. 281], основні [8, с. 82]. З одного боку, така перевага має місце у зв'язку з поширеною класифікацією форм прямого народовладдя, за якою виділяють конституційні форми, тобто ті, що закріплені в Основному Законі, а відтак мають пріоритетність з огляду на їх високий конституційний статус.

На нашу думку, усвідомленню підлягають базові особливості виборів і референдумів, оскільки їх пріоритетність визначається не конституційним статусом, а саме тим, що їх першорядність і значимість потягнули за собою отримання такого статусу. Так, В.В. Комарова звертає увагу на історичний аспект цього питання, вказуючи, що саме вибори та референдум спочатку зараховували до форм безпосередньої демократії, а також відзначає їх значущість, указуючи, що саме через них почало відбуватися імперативне волевиявлення носія влади – народу [2, с. 55]. Повною мірою підтримуємо таку позицію, оскільки саме особливості форм безпосередньої демократії, досліджені з погляду поєднання цих критеріїв, вважаємо основоположними для їх подальшої класифікації. При цьому, обмежившись одним із критеріїв, позбавляємося можливості встановити коло типових (основних) форм прямого народовладдя. Наприклад, така історично перша й, безумовно, важлива в контексті розвитку демократії форма безпосереднього народовладдя, як загальні збори (громадян, мешканців тощо), з огляду на її низьку ефективність і складність реалізації в межах сучасних реалій, не може розглядатися як типова для наявних правових систем або як основна для реалізації народом своєї влади.

Як відомо, становлення виборів і референдуму як найбільш відомих праву та найбільш значимих для суспільно-політичного життя масових процесів сягає ще античних часів. Науковці, досліджуючи процеси становлення форм безпосередньої демократії, часто нівелюють значення античного етапу формування виборів і референдуму, вказуючи на їх принципово інший характер, порівняно із сучасними моделями. Зазначається, що глибокі відмінності між античною та сучасною демократією полягають у трактуванні рівності й загальності суб'єктивного виборчого права [9, с. 31], а тому реальною точкою відліку виборчого права вважають Французьку революцію 1789–1799 років. Деяко інша хронологічна ситуація має місце у випадку референдуму. Відправною точкою дослідження вважається референдум 1449 року,

проведений у швейцарському кантоні Берн щодо його фінансового становища [10, с. 44]. Викладене хоча і є достовірним, проте обмежує розуміння історичної значимості та глибини демократичної традиції цих форм безпосереднього народовладдя.

Ідея політичного представництва була добре відома ще античному світу. Процедура виборів фактично сформувалася на базі загальних зборів, що підтверджується Плутархом, який початок голосування пов'язував із моментом, коли збереться народ і буде готовий криком вирішувати питання того, хто з кандидатів є гідним обійняти посаду Ради Старійшин Спарти [11, с. 5].

Державний апарат Афінської республіки вже в V–IV ст. до н. е. формувалася з урахуванням територіальної організації населення та майнового цензу. Основними принципами заміщення посад були виборність, строковість, колегіальність, безоплатність і звітність. Обрання кандидатів здійснювалося шляхом виборів, які проходили щорічно шляхом відкритого голосування в Народних зборах [12, с. 166].

Античне коріння має й інститут референдуму, який у Стародавньому Римі розглядався як постанова, прийнята зборами плебеїв. Цей інститут виник на початку V століття до н. е. в період станової боротьби патрициїв і плебеїв. Плебісцит не затверджувався сенатом, і спочатку його дотримання було обов'язковим лише для плебеїв. Перетворення результатів плебісциту на постанову, обов'язкову для всього народу, пов'язують із законом Валерія й Горація (449 рік до н. е.), законом Публія (339 рік до н. е.) та із законом Гортензія (287 рік до н. е.) [13].

Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що вибори та референдум доцільно вважати першими повноцінними формами безпосередньої демократії, які натепер, пройшовши значний шлях розвитку та реформування, стали найбільш поширеними формами прямого народовладдя, гарантованими більшістю конституцій світу.

Виходячи з попередніх міркувань, з одного боку, бачимо підтвердження позиції науковців, що звертають увагу на концептуальні відмінності між виборами й референдумом у сучасному й античному розуміннях; з іншого боку, можемо зробити висновок, що вибори та референдум як форми безпосередньої демократії мають серйозне історичне підґрунтя. Вони сформувалися як продукт еволюції інституту загальних зборів як первинного вияву прямого народовладдя і продовжили свій розвиток у зв'язку зі змінами суспільних відносин і їх поступовим ускладненням, що призвело до подальшого формування сучасних моделей виборчого й референдного права. Саме вибори та референдум стали основою реалізації ідеї народного суверенітету й вираженням безпосередньої демократії.

Нині науковцями значимість виборів визначається, як правило, у трьох основних аспектах: як джерело легітимачії влади через участь у структурованні державних органів; як спосіб народу визначати власних представників, делегувати їм повноваження та здійснювати контр-

оль; як політичний механізм виявлення лідерів – формування політичних еліт [14, с. 15].

На сучасному етапі розвитку суспільства вибори стали невід'ємним складником його життя, відображають ступінь демократизму державного режиму, а також є основною формою реалізації суверенної влади народу.

Значимість референдумів виявляється в тому, що вони є достатньо ефективним юридичним інструментом вирішення найбільш нагальних проблем суспільного життя, а також сприяють розвитку самоуправлінських механізмів функціонування суспільства. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція, за якої ця форма безпосередньої демократії має суттєвий виховний аспект, оскільки через її реалізацію відбувається зростання правосвідомості серед населення, його самоорганізація, усвідомлення значимості у вирішенні питань державного та місцевого значення [15, с. 14]. При цьому надважливою спільною рисою виборів і референдуму, що підтверджує їх виняткову значущість у реалізації народом права на владу, є високий рівень їх імперативності.

Отже, виходячи з ключових ознак виборів і референдуму як форм безпосередньої демократії, можемо констатувати, що вони є типовими, з огляду на тривалі процеси становлення та поширеність у сучасних правових системах, формами прямого народовладдя, а також основними формами вираження волі народу.

Типові (основні) форми безпосередньої демократії – базова група форм прямого народовладдя. Безумовно, слушною є правова позиція щодо зарахування виборів і референдуму саме до цих форм. Проте вважаємо за необхідне звернути увагу на відсутність підстав для отождошення категорій «типові (основні) форми» й «вибори та референдум». Так, окремі форми прямого народовладдя є лише об'єктом систематизації. При цьому групу типових (основних) форм безпосередньої демократії може становити необмежена кількість конкретних форм, які за історичним розвитком, демократичною традицією, значимістю, першорядністю й інтерактивністю в процесі вираження народної волі стають базою (основою) реалізації народом належної йому влади в межах окремих правових систем.

Натепер науковцями обґрунтовується важливість для забезпечення реальності прав народу на владу таких форм безпосередньої демократії, як загальні збори населення, народна законодавча ініціатива, відкликання обраного народного представника, народне вето, народний розпуск [16], народні обговорення, електронна демократія тощо. При цьому хотілося б акцентувати увагу на необмеженості форм прямого народовладдя. Їх утворення й розвиток, як правило, випереджає їх нормативно-правове закріплення з огляду на стрімкий розвиток суспільно-політичного життя та зростаючі вимоги народу на доступ до безпосереднього здійснення належної йому влади.

Зародження нових форм безпосередньої демократії розпочалося лише останніми століттями, що пов'язано з розвитком демократії,

ускладненням суспільно-політичних відносин і, як наслідок, розширенням політичних прав і свобод громадян. Так, наприклад, інститут народної ініціативи не був відомий античному суспільству. Його зародження пов'язане лише з розвитком демократії США кінця XVIII століття [16].

Незважаючи на важливість вищезазначених та інших форм безпосередньої демократії для належної реалізації народного суверенітету, на теперішній час принаймні з погляду вітчизняної правової системи, такі форми ми не можемо вважати типовими (основними), оскільки вони не набули масового поширення, не отримали ґрунтовної доктринальної й нормативної бази та виконують насамперед допоміжну роль у виявленні народної волі. Аналогічна позиція викладена В.Ф. Погорілком, який зазначив, що більшість форм безпосередньої демократії не мають рис, притаманних виборам і референдумам (визначеність, державне і громадське забезпечення, гарантування тощо). Окрім того, значна їх кількість якщо й передбачена Конституцією або законами України, проте порядок реалізації, проведення таких форм, як правило, не визначені [3, с. 31].

Викладене, однак, недоцільно розглядати з погляду знецінення форм безпосередньої демократії, які ми не зараховуємо до типових (основних). Хотілося б зауважити на принциповій важливості налагодження практичної реалізації максимального кола форм прямого народовладдя, оскільки лише за таких умов можливе існування демократичного суспільства, де народу гарантується можливість участі в здійсненні влади доступними способами, які можуть адекватно відображати його волю. Таку позицію вважаємо переконливою ще й із погляду наявної кризи типових (основних) форм прямого народовладдя. Так, у Резолюції ПАРЄ від 2010 року № 1746 [17] зазначається, що традиційні форми безпосередньої демократії (передусім вибори) не спроможні на сучасному етапі розвитку державних інститутів задовольнити повною мірою всі очікування суспільства. Постає нагальна проблема налагодження взаємодії між суспільством і владою через інші форми безпосередньої демократії.

Як бачимо, важливою є реалізація форм прямого народовладдя, що не належать до типових (основних) і виконують допоміжну роль у забезпеченні безпосередньої участі народу в здійсненні влади, оскільки вибори та референдум самі по собі не здатні своєчасно й повною мірою віддзеркалювати народну волю.

Нині вважаємо доцільним виокремлення значної групи нетипових (допоміжних) форм безпосередньої демократії, які, по-перше, не є типовими способами здійснення народом безпосереднього волевиявлення, спрямованого на реалізацію влади, носієм якої він є (мова йде про такі форми прямої демократії, як народні обговорення, законодавча ініціатива, народне вето тощо, які об'єктивно є мало поширеними або не передбачені практикою вітчизняного народовладдя), а по-друге, виконують насамперед допоміжну роль, відображаючи ті суспіль-

ні настрої та ідеї, що не можуть бути виражені під час реалізації основних форм. Такі форми не мають деяких важливих рис, притаманних типовим (основним) формам прямого народовладдя. Вони, як правило, почали формуватися лише на найновішому етапі розвитку суспільства; не отримали суттєвого доктринального й нормативно-правового підґрунтя; у своїй більшості не породжують прийняття виключно імперативних рішень. При цьому, з огляду на принцип імперативності, характерний для безпосередньої демократії, реалізація нетипових (допоміжних) форм прямого народовладдя за належного рівня демократизму правової системи неминує породжувати певні правові наслідки. Такі правові наслідки можна було спостерігати в результаті нещодавніх протестних рухів у Румунії та Польщі, що потягли за собою зміну антикорупційної політики уряду й напрямку судової реформи відповідно.

Ця група є не менш динамічною, ніж група типових (основних) форм. Так, триває розробка нових форм, способів і методів реалізації конституційного права громадян на участь в управлінні державними справами. Окрім того, враховуючи особливості різних правових систем, а також неупинну еволюцію ключових інститутів демократії, будь-які форми прямого народовладдя можуть набувати ознак типовості й переходити до основних способів здійснення влади народом. Однаковою мірою й типові (основні) форми можуть утратити свій високий статус і почати відігравати лише допоміжну роль у забезпеченні безпосереднього вираження волі народу.

Висновки

Отже, з вищевикладеного випливає обґрунтованість поділу форм безпосередньої демократії на типові (основні) та нетипові (допоміжні) форми. Така класифікація безпосередньо не залежить від процесів розвитку правових систем, дає змогу оцінити форми безпосередньої демократії з погляду їх особливостей як заходів, спрямованих на здійснення влади безпосередньо народом, а також звернути увагу на морфогенез нових форм прямого народовладдя.

Група нетипових (допоміжних) форм набуває все більшої ваги у виявленні волі народу, оскільки без їх допоміжного впливу на суспільні правовідносини стає все менш можливою повноцінна реалізація народом своєї влади. Відтак у найближчій перспективі серйозну увагу науковці мають приділити відносно молодим і динамічним нетиповим (допоміжним) формам прямого народовладдя задля формування під ними належної доктринальної, а надалі й нормативно-правової бази.

Список використаних джерел:

1. Галус О.О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні / О.О. Галус // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 51–56.
2. Комарова В.В. Формы непосредственной демократии : [учебное пособие по спецкурсу] / В.В. Комарова. – М. – Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 424 с.

3. Погорілко В.Ф. Основні засади теорії безпосередньої демократії / В.Ф. Погорілко // Право України. – 2001. – № 8. – С. 26–32.
4. Придарчук О.А. Безпосередня демократія як спосіб правової охорони конституції народом / О.А. Придарчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6-1. – Том 1. – С. 102–106.
5. Шпілюв Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави: [монографія] / Л.М. Шпілюв. – Х.: ФІНН, 2009. – 216 с.
6. Чудаков М.Ф. Непосредственная демократия: проблемы развития / М.Ф. Чудаков // Право и демократия. – Вип. 1. – Минск: Белорус. гос. ун-т, 1988. – С. 17–32.
7. Погорілко В.Ф. Конституційно-правові основи безпосередньої демократії в Україні / В.Ф. Погорілко // Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Видавничий Дім «Юридична Книга», 2005. – 944 с.
8. Ставнійчук М.І. Теоретичні проблеми становлення прямого народовладдя в Україні / М.І. Ставнійчук // Правова держава: щорічник наукових праць. – 1998. – Вип. 9. – С. 78–85.
9. Грабильникова О.А. Історичні етапи становлення і розвитку інституту виборців в Україні / О.А. Грабильникова // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 30–33.
10. Палеева Ю.С. Референдум – загальнодержавний демократичний інститут: історія і сучасність / Ю.С. Палеева // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 1 (4). – С. 43–50.
11. Вольський В.І. Процедура голосування в малих групах с древнейших времен до начала XX века: препринт WP7/2014/02 / В.І. Вольський; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом. Высшей школы экономики, 2014. – 76 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://wp.hse.ru/data/2014/03/22/1318207163/WP7_2014_02.pdf.
12. Тернавська В.М. Становлення і розвиток інституту виборів у Стародавніх Афінах (історико-правовий аспект) / В.М. Тернавська // Європейські перспективи. – 2012. – № 3. – Ч. 3. – С. 165–169.
13. Синцов Г.В. Проблемы разграничения понятий института референдума и плебисцита в законодательстве зарубежных стран / Г.В. Синцов // Проблемы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razgranicheniya-ponyatiy-instituta-referenduma-i-plebistsita-v-zakonodatelstve-zarubezhnyh-stran>.
14. Радченко О.В. Інституційна взаємодія народовладдя та органів державної влади у виборах: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О.В. Радченко; Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Х., 2004. – 27 с.
15. Бучакова М.А. Інститут непосредственной демократии в системе российской государственности / М.А. Бучакова, Т.А. Грязнова // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2013. – № 2(35). – С. 12–20.
16. Руденко В.Н. Конституционно-правовые проблемы непосредственной демократии в современном обществе: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / В.Н. Руденко. – Екатеринбург, 2003. – С. 12. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/konstitutsionno-pravovye-problemy-priamoj-demokratii-v-sovremennom-obshchestve>.
17. Резолюція 1746 (2010). Текст прийнятий Асамблеєю 23 червня 2010 року (24-те засідання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2010%5D/%5BJun2010%5D/Res1746_rus.asp#P3_75.

Статья посвящена классификации форм непосредственной демократии по критерию их значимости для современного общества и распространенности в мире. Обосновываются оправданность и актуальность разделения форм непосредственной демократии на типичные (основные) и нетипичные (вспомогательные), а также высокая значимость последних для существования демократического общества.

Ключевые слова: непосредственная демократия, формы непосредственной демократии, нетипичные (вспомогательные) формы, типичные (основные) формы, народный суверенитет.

In the article are considered the classification of the forms of direct democracy by the criterion of their significance for modern society and prevalence in the world. The propriety and relevance of the division of the forms of direct democracy into typical (basic) and atypical (auxiliary), as well as high significance of the latter for the existence of a democratic society, is justified.

Key words: direct democracy, forms of direct democracy, atypical (auxiliary) forms, typical (basic) forms, people's sovereignty.